

TOPLUMSAL YAPI VE DEĞİŞME KURAMLARINI PARADİGMA TEMELLİ BİR SINIFLANDIRMA DENEMESİ

Yücel Can

Öz

Bu çalışmanın amacı, her bilimsel anlayışın belli varsayımlara dayandığı belirlenmesinden hareketle, toplumsal yapı ve değişme kuramlarına dahil oldukları paradigmanın penceresinden bakmak ve söz konusu paradigmanın ilgili kuramın şekillenmesine yaptığı etkiyi açığa çıkarmaktır. Bu amaçla iki ana paradigma olan pozitivist paradigma ile yorumlayıcı paradigmanın dayandıkları ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayıtların neler olduğu üzerinde durulmuştur. Buna ilaveten pozitivist paradigmanın temel sayıtlarının Auguste Comte, Emile Durkheim ve Karl Marx'ın kuramlarıyla olan; yorumlayıcı paradigmanın sayıtlarının ise Wilhelm Dilthey, Erving Goffman ve Herbert Blumer'in kuramlarıyla olan organik ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Paradigma, Kuram, Ontoloji, Epistemoloji, Metodoloji.

A Classification Trial of Theories of Social Change on The Basis of Paradigm

Abstract

The purpose of this study is to look at social change theories from their own paradigms and to reveal the influence of the paradigms on the social change theories on the basis of the assumption that every scientific perspective depends on certain hypothesis. Related to this goal, this article deals with what are ontological, epistemological methodological assumptions of two major paradigms positivist and interpretive. Also the study tries to describe how major assumptions of positivist paradigmatic theories of August Comte, Emile Durkheim, Karl Marx and how major assumptions of interpretive paradigmatic theories Wilhelm Dilthey, Erving Goffman, Herbert Blumer.

Key Words

Paradigm, Theory, Ontology, Epistemology, Methodology

Giriş

Genelde sosyal bilimler alanında özelde de sosyolojide, üzerinde en fazla tartışma yapılan konuların başında belki de toplumsal yapı ve değişme kavramları gelmektedir. Filozof Herakleitos (Hançerlioğlu 1996:57; Guthrie 1988:61)'a atfedilen "Değişmeyen bir şey varsa o da değişmenin kendisidir" sözünü kendine düstur edinen teorisyenler, çok sayıda toplumsal yapı ve değişme kuramı vazetmişlerdir. Konuya ilişkin çok sayıda ve farklı kuramlar olmakla birlikte, bütün bu kuramların genel olarak pozitivist/naturalist ve yorumlayıcı/humanistik/fenomonolojik olmak üzere iki temel paradigma çerçevesi içine dahil edilebildiğini görüyoruz (Poloma 1993:14; Özlem 2001:60). Bu varsayımdan hareketle bu çalışmada toplumsal yapı ve değişme kuramlarının paradigma temelli bir sınıflandırmasının yapılmasına çalışılacaktır. "Sosyoloji nasıl bir bilim olmalıdır" sorusuna verilen iki farklı cevap bu iki paradigmanın kaynağını oluşturmuştur. Bunlar Comte ve Durkheim'in öncülüğünü yaptığı, sosyoloji doğa bilimlerini örnek almalıdır diyen pozitivist kabul ile toplumun ve insanın kendine özgü doğası gereği tabiata indirgenemeyeceğini, bu nedenle de sosyoloji için doğa bilimleri modelinin geçersiz olduğunu söyleyen yorumlayıcı paradigmadır. Kısa bir tanımını vermek gerekirse paradigma bir bilim adamı topluluğunun üyeleri tarafından paylaşılan

inançların, değerlerin ve tekniklerin birleşiminden oluşan bir bilimsel modeldir (Kuhn 1982:162; Marshall 1999:574). Bu kısa girişten sonra, aşağıda iki ana paradigmanın temel varsayımları üzerinde durulmuştur.

1. Pozitivist Paradigma

Kaynağını büyük ölçüde Grek felsefe ve biliminde bulan pozitivist paradigma kendisini tümelin bilgisini ortaya koymakla görevli saymış ve bilimi de tümelin bilgisini elde edebilecek bilgi faaliyeti olarak lanse etmiştir (Özlem 1998:10). Kendisini tümelin bilgisini elde etmeye vakfetmiş olan pozitivist paradigma beraberinde, tekilin tekil olarak bilinmesine yönelik bilgi faaliyetlerini küçümsemiş hatta reddetmiştir. Tümelcilik ve evrenselcilik her şeyi teorik bir etkinlik ile genel kavramlara dayanarak kavrama ve açıklama ihtiyacı, isteği hatta ihtirası pozitivist paradigmanın en belirleyici özelliklerinden biri olmuştur.

Pozitivist bilim anlayışının öncülerinden Galileo bilim adamlarının bilimsel olmalarının şartı olarak, ölçülebilir ve nicelleştirilebilir olanın bilgisiyse uğraşmalarının zorunluluğunu ortaya koydu. Ona göre nicelik haline getirilemeyen nitelikler bilimin diyarına sokulmaması gereken unsurlardır (Capra 1992:55). Pozitivist gelenek değerlerle bilimsel bilgi arasında bir sınır çizgisi çekmeyi ve onları birbirinden ayırmayı denemiştir ve bu sınır çizgisi çekme amacı pozitivistin ideallerinden biri olmuştur (Arslan 1992:84). Aydınlanma geleneğinin ayrılmaz bir parçası olan pozitivistizme göre bilim ve ölçular metafiziğin ve spekülasyonun karşısındadır, inancın ve vahyin bilgi kaynağı olarak görülmesi kabul edilemezdir (Swingewood 1998:49). Galileo'ya göre estetik ve ahlaki duyarlılık, değerler, duygular, güdüler, niyetler, bilinç ve ruh gibi kavramlar bilimin diyarına sokulmaması gereken salt zihinsel yansıtılardır. Galileo'nun çağdaşı olan Bacon deneysel araştırma yöntemini hararetle savunurken kullandığı terimler bir tutkunun izlerini taşımaktadır. Ona göre doğa insana hizmet etmeye mecbur, doğa bilim adamına karşı direnirken bilim adamının hedefi doğanın sırlarını söküp almak için gerekirse ona işkence etmektir.

Pozitivist paradigma'nın önde gelen temsilcilerinden Newton'ın fiziğini kendine model alan, sosyoloji biliminin de isim babası olan Auguste Comte, sosyal bilimlere doğa bilimlerine indirgeyerek pozitivist bir tümelci söylemden hareketle nasıl ki doğayı ona egemen olan yasaları ortaya koyarak açıklayan bir doğa bilimi var ise; tarihi ve toplumu da onlara egemen olan yasaları ortaya koyarak açıklayan bir sosyal bilim de olmalıdır görüşünü savunmuştur.

Doğa bilimlerinin tabiatı denetim ve kontrol altına alma isteği pozitivist paradigmaya mensup sosyal bilimciler arasında toplum mühendisliği eğilimlerini güçlendirmiştir. Onlara göre tarihin ve toplumun da tıpkı doğa gibi yasaları vardır. Peki bu yasaların bilgisine sahip olunca ne olacak? Özlem(1998:17)'e göre bu sorunun cevabı Yeniçağa egemen olan bilim anlayışından hareketle verilebilir. Tarihin ve toplumun yasalarına sahip olunca; toplumu kontrol etme, sosyal değişmeyi yönlendirme, toplumsal olayları kanalize etme şansına da sahip olunur. Bu özelliğiyle tümelci/nomotetik sosyal bilim sadece bilme aşkı tutkusu uğruna geliştirilmiş olmaz. Politik düzenleyicilere yol göstermek, politikacıların eline kullanabilecekleri gereçler vermek amacıyla da geliştirilmiş olur.

Bu yönüyle paradigmaya mensubiyeti bir cemaate üye olmaya benzeten Arslan (1992:84)'a göre çıraklık aşamasındaki bir bilim adamı adayı ya da cemaate üyeliğe hazırlanan insan, üyesi olacağı cemaatin dilini öğrenirken yalnızca kavramları, kategorileri, genelleme, yasa ve teorileri, bunları doğaya ve doğal olaylara nasıl bağlayacağını, nasıl kullanacağını öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda onları söz konusu cemaatin amaçlarına, çıkarlarına, değerlerine ve normlarına, pratiğine uygun tarzda nasıl kullanması gerektiğini de öğrenir.

2. Yorumlayıcı Paradigma

Uzunca bir süre pozitivist paradigma bilimsel çalışmalara, önceden hazırlanmış ve değiştirilme olanağı bulunmayan belli bir bilimsel anlayışı zorla dayatır bir konumdaydı. Kuhn'un (1992:55) ifadesiyle olağan bilim halini alan pozitivist paradigma yeni yönelimlere müsaade etmemektedir. Tersine söz konusu kalıba uymayanlar dikkate dahi alınmazlar. Olağan bilim anlayışını benimseyen bilim adamlarının da amacı yeni kuramlar icat etmek olmadığı gibi, başkaları tarafından icat edilenlere de pek hoşgörülü davranmazlar. Belli bir noktada doğanın ya da toplumsal olayların olağan bilimi şekillendiren paradigma kaynaklı beklentilere herhangi bir şekilde aykırı düştüğünün anlaşılmasıyla keşif yani arayış başlar ve aykırılığın baş gösterdiği alanın olabildiğince geniş biçimde taranmasıyla devam eder. Bu arayış sosyolojide, toplumsal olayları doğaya indirgeyen pozitivist paradigmanın araçlarıyla açıklanmasının koşullarının sağlanamadığının anlaşılmasıyla başlamış ve yorumlayıcı paradigmanın teşekkül süreci başlamıştır. Bu sürecin son bulması paradigmanın, aykırı olan nesne bildik bir nesne haline gelene kadar değiştirilmesiyle mümkündür. Bilimsel devrimi birikimci olmayan ama gelişimci bir sürecin parçası olarak kabul eden Kuhn'a göre eski paradigmanın yerini onunla bağdaşmayan yeni paradigmanın tamamıyla ya da kısmen almasıyla tamamlanmış olur. Hakim paradigmanın araştırmaya konu olan nesne ya da olayları incelemek için gerekli işlevi artık yerine getiremediğinin artan ölçüde hissedilmesiyle yeni paradigma arayışı başlar ve önceki paradigmanın bunalıma varan ölçüde işlevliğini yitirdiğinin anlaşılmasıyla son bulur. Yeni paradigmayı öne sürenlerin en önemli iddiaları eski paradigmayı bunalıma sürüklemiş olan sorunları çözümlenebilecekleri iddiasıdır.

Tam bu aşamada pozitivist paradigmanın düz çizgisel evrimci mantığının toplumsal olayları çözümlenmede yetersiz kalmasıyla, teorilerin sınırlılığı aynı zamanda bilimde yeni atılımların da itici gücüdür (Yıldırım 2000:143) biçimindeki tespit bir kere daha doğrulanmış ve yorumlayıcı paradigma çözüm üretme iddiasıyla ortaya çıkmıştır. O zamana kadar doğruluğu tartışmasız kabul edilen ve bilim yapmanın tek yolu olarak varsayılan Pozitivist paradigma ilk kez Karl Popper ve Thomas Kuhn'un yazılarında sorgulanmaya başlanmıştır. İnsanlık tarihinin akış yönünün ne bilimsel ne de herhangi başka bir akli metotla tahmin etmenin mümkün olmadığı temel tezinden hareket eden Popper (1998:17-18) tamamen mantıki olan sebeplerden hareketle, tarihin akış yönünü ve toplumların değişim çizgisini önceden haber vermenin imkansız olduğunu belirtmiştir. Doğruların mutlak olmadığını, dönüştürülebilir olduğunu söyleyen Kuhn (1982: 9)'a göre de dün için doğru olan bugün için doğru olmayabilir, bugün doğru bulduğumuz bir bilginin yarın yanlış olduğuna karar verebiliriz. İnsanlık için neyin doğru neyin ilerleme olduğunu tayin eden

yalnızca bir yöntem değil, içinde bilim yapılan dünyanın, toplumun ve tarihin koşullarıdır. Çünkü bilimsel bilgi onu üretenlerin anlayış ve tercihlerinden soyutlanamaz.

Sosyologların akademik güvenilirliklerini sağlama çabaları doğrultusunda sosyolojinin amacı, doğa bilimlerinde olduğu gibi, bilimsel tarafsızlık olan bir bilim olarak idealize edilmiştir. Sosyolojinin doğa bilimlerine benzer bir bilim olduğu imajı, gerçekte doğru olmamakla beraber, son dönemlere kadar hakim sosyoloji anlayışının temel dayanağını oluşturdu. Sosyolojide insan ve topluma ilişkin varsayımların farklılaşmasıyla değer yargılarından arınmış bir sosyolojinin yapılabilirliği ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlandı (Gouldner 1970:28). Her ne kadar görülemiyor ya da inkar ediliyor olsa da farklı perspektifler farklı varsayımları kullanır. Değer yargılarından arınmış bir sosyoloji miti aldatmacası nedeniyle, son yıllara kadar sosyolojik perspektifte insan ve toplum doğasına ilişkin varsayımlara çok az dikkat edilmiştir. Bugün artık toplumla ilgili kuramların tek bir paradigma altında birleşmeyeceği gerçeği anlaşılmış durumdadır. Günümüz sosyolojisi insan imajına ve buna bağlı olarak toplum imajına ilişkin yarışma ve çatışma halinde olan çok sayıda varsayımı içermektedir (Poloma 1993:13-14).

3. İki Paradigma Arasındaki Ontolojik-Epistemolojik ve Metodolojik Farklılıklar

Yazımızın önceki bölümlerinde farklı bilimsel yaklaşımların insana ve topluma ilişkin farklı varsayımlardan hareket ettiğini belirtmiştik. Bu tespitten hareketle pozitivist paradigma ile yorumlayıcı paradigma arasındaki insana ve topluma ilişkin yaklaşım farklılıklarının nerelerden kaynaklandığını daha iyi anlamak için; iki paradigma arasındaki gerçekliğin doğasına ilişkin ontolojik, bilginin kaynağına ilişkin epistemolojik ve araştırma sürecine ilişkin metodolojik sayıtlıların farklılaştıkları noktaların daha yakından görülmesinde, bu amaçla iki paradigmanın sayıtlılarının bir tablo halinde ifade edilmesinde yarar olduğunu düşünüyoruz.

Şekil 1. Pozitivist ve Yorumlayıcı Paradigmanın Temel Sayıtları

Sayıtlı eşitleri	Sayıtlar	Pozitivist Paradigma	Yorumlayıcı aradigma
Ontolojik Sayıtlar	*Gerçekliğindoğası	*Objektif, dışarıda, duyular ile algılanabilir	*Subjektif, çok, bireylerin anlam dünyaları ile yaratılmış, yorumlanabilir *Kendiliğinden
	*Olgular arasındaki ilişki	*Neden-sonuç ilişkisi	karşılıklı biçimlendirme *Kendi dünyasını
	*İnsanın doğası	*Rasyonel, dış belirleyicilere itaat eden, iradesi olmayan	şekillendiren, dış belirleyicilere itaat etmeyen, iradesi olan *Bireylerin anlam sistemleri ile inşa edilmiş, subjektif, izafi
	*Toplumun doğası	*Bireyin dışında ve üstünde, objektif, genel işleyiş yasaları olan *Toplumun belirleyiciliği, determinizm	*Bireyin anlam sistemini inşa ederek sosyal dünyasını kurması
	*Birey-toplum ilişkisi		
Epistemolojik Sayıtlar	*Bilginin kaynağı nedir?	*Madde	*Düşünce
	*Ne kadar bilebiliriz?	*Evrensel yasaların tamamını bilimsel olarak bilebiliriz	*Bilmenin sınırları vardır
	*Bilim nedir?	*Kesin kurallara dayanır, nomotetik/tümelcidir, duyulara dayanır, değerlerden bağımsızdır	*Kesin kurallar yoktur, idiografik/tikelcidir, yoruma açıktır, değerden bağımsız değildir *Sosyal dünyayı anlamak
	*Bilgi edinmenin amacı nedir?	*Toplumsal yapıyı kontrol etmek ve düzenlemek *Araştırmacı araştırılardan bağımsızdır	*Araştırmacı araştırılanla etkileşim halindedir
	*Bilen ile bilinen arasındaki ilişkinin mahiyeti nedir?		
	*Araştırma süreci nedir?	*Tümdengelim, bir değişkenin diğerini biçimlendirmesi, önceden belirlenmiş araştırma tasarımı, sosyo-kültürel ve tarihi bağlamdan uzak	*Tümevarım, değişkenlerin karşılıklı birbirlerini biçimlendirmesi, kendiliğinden oluşan araştırma tasarımı, sosyo-kültürel ve tarihi bağlama bağlı olma *Anlamak için örneklere teoriler geliştirmek
	*Araştırmanın amacı nedir?	*Açıklama ve yordama yapmayı sağlayan genellemeler yapmak	
	*Araştırma raporunun dili nasıl olmalıdır?	*Resmi, belirlenmiş tanımlamalar, kişisel olmayan üslup, nesnel anlatım, nicelliğe vurgu yapan kavramlar	*Resmi olmayan, yavaş yavaş geliştirilen kararlar, kişisel üslup, öznel anlatım, niteliğe vurgu yapan kavramlar

Kaynak: Dikeçligil (1997 ve 2000), Özlem (2001), Poloma (1993), Lakatos ve Musgrave (1992), Kuhn (1982), Arslan (1992), Popper (1998), Capra (1992), Kinloch (1977), Scott (1995), Collins (1985).

4. Pozitivist Paradigma Kapsamındaki Kuramlar

4.1. Auguste Comte ve Üç Hal Kanunu

Doğa bilimlerinden sonra sosyal bilimlerin de bilim hüviyeti kazanabilmesi için, doğa bilimlerinin takip ettiği yolu izlemesi gerektiğini söyleyen Comte, pozitivist paradigmanın sosyal bilimler alanındaki en önde gelen savunucularından biri olmuştur. Fransız Devrimi sonrasında karmaşası içinde yetişen Comte, Fransa'nın düzluğe çıkmasının yollarını aramaya ve yeni toplum yaratmanın arayışına girmiştir. Comte doğrudan doğruya yeni bir toplum yaratmaya yönelmiştir. Bütün çalışmaları, bütün eserleri kafasındaki yeni toplumu kurmak için sarf edilmiş çabalarıdır. Çalışmalarını evinde seçkin bir gruba verdiği dersler eşliğinde yürütmüştür. Bu derslerle hem düşünce sistemini kurmakta, hem de yeni bir toplumun ilk tohumlarını atmak üzere çevresindeki insanları etkilemeye çalışmaktadır (Kongar 1985:84).

Kuramının merkezine üç hal kanununu oturtan Comte'a göre, özelden Fransız toplumu genelde de bütün toplumlar teolojik ve metafizik aşamalardan geçerek pozitif aşamaya geldiklerinde gerçek anlamda değişmiş ve gelişmiş olacaklardır. Comte bu tavrıyla bir yandan pozitivist paradigmanın evrensel olma ve yapının belirleyiciliği (kesin determinizm) ilkelerine vurgu yapmış bir yandan da toplum mühendisliğinin bir örneğini vermiştir.

Comte'a göre toplumsal değişme neden sonuç ilişkisi içinde birbirini izleyen üç aşamadan ortaya çıkar. Bu üç aşama bir evrim çizgisi içinde birbirini takip eder ve toplum adı verilen organizmanın daha ileriye ve daha iyiye doğru gelişmesi biçiminde olur. Comte insanlığın pozitivist aşamaya ulaştığında en iyiyi ve en doğruyu bulacağı düşüncesindedir. İnsanlığın evriminin bu üç aşaması zorunlu olarak birbirini izler. Aynen bireylerin ve bilimsel anlayışın gelişiminde olduğu gibi toplumlar da teolojik ve metafizik aşamalardan geçerek pozitif aşamaya ulaşırlar. Comte'a göre bu üç aşama arasında tam bir neden sonuç ilişkisi vardır. Her aşama kendinden önce gelen aşamanın zorunlu bir sonucu olduğu gibi kendinden sonraki aşamanın da hazırlayıcısıdır. Böylece Comte'un toplumsal değişme görüşü pozitivist, organizmacı ve evrimci özelliklerine ek olarak determinist olma yanıyla da dikkati çekmektedir (Kinloch 1977:73)

Comte'un adına teolojik devre dediği aşamada toplum doğüstü güçlere önem verir. Hayal gücü duyu organlarına hakimdir. Gerçekler hiçbir şekilde deneylerle ya da duyu organlarıyla belirlenemezler. Teolojik devrenin son aşamasında olayların ardında tek bir tanrının varlığına inanılır. Metafizik devrede duyu organlarıyla algılanan gerçekliğin hayal gücü tarafından yaratılan gerçeklikleri sınırlı oranda etkilemesi söz konusudur. Doğadaki olayları açıklamak için tanrı fikri yerine, niteliği belli olmayan kuvvetler konmuştur. Comte'a göre teolojik ve metafizik dönemlerden geçen toplumlar zorunlu olarak daha iyi olan pozitif aşamaya ulaşırlar (Kongar 1985:96). Comte'un bu yaklaşımı pozitivist paradigmanın epistemolojik sayıtlılarından biri olan, bilgi edinmenin amacı toplumsal yapıyı kontrol etmek ve şekillendirmektir, biçimindeki sayıtlıyla paralellik göstermektedir.

4.2. Emile Durkheim: Mekanik Dayanımdan Organik Dayanıma

Sosyoloji biliminin kurucuları arasında yer alan ve pozitivist paradigmanın önemli temsilcilerinden biri olan Durkheim'in kuramının temelinde toplumda hakim olan işbölümünün niteliğine göre, mekanik

dayanışmanın olduğu toplum ve organik dayanışmanın olduğu toplum ayrımı vardır. Pozitivist paradigmaya mensup bütün kuramcılarda olduğu gibi Durkheim'in kuramı da bir genel kuram olma iddiasındadır. Ona göre bütün toplumlar mekanik dayanışma aşamasından geçerek organik dayanışma aşamasına ulaşırlar ve doğru olan da bu süreci takip etmeleridir. Durkheim bu düşüncesi pozitivist paradigmanın ontolojik sayıtlılarından biri olan, olgular arasındaki ilişki neden-sonuç ilişkilerinden ibarettir, biçimindeki sayıtlının izlerini taşımaktadır.

Durkheim'e göre bireysel bilinçlerin birbirine benzerliği ve toplumsal işbölümü olmak üzere toplumsal hayatın iki kaynağı vardır. Birbirine benzeyen varlıkların dayanışması tam bir birleşme ve uyum şeklinde ortaya çıkar. Dayanışma insanlar birbirlerine benzeştikleri oranda artar. Bu tür dayanışma insanlar bireysel kimliklerini kaybedip kolektif varlığın bir parçası oldukları zaman söz konusudur. Durkheim bu dayanışma türüne mekanik dayanışma adını vermiştir (Kongar 1985:102). Buna karşılık toplumsal işbölümü geliştikçe bireyler arasındaki farklılaşma çoğalır. Uzmanlaşma bireyler arası farklılaşmayı doğurur. Bu farklılaşma sonunda mekanik dayanışmadan farklı bir dayanışma biçimi ortaya çıkar. İşbölümü sonunda insanlar artık birbirini tamamlar hale gelir. Böylece insan ve toplum birbirlerinin ayrılmaz parçaları olurlar. Bu dayanışmanın nedeni mekanik dayanışmadakinin tersine insanlar arasındaki benzerlik değil farklılıktır. Geçirilen değişimin sonunda birbirlerinden farklı ancak birbirleriyle dayanışma içinde olan bireylerin oluşturduğu bir toplum meydana gelir ve bu topluma bağlılık daha da yüksek olur. Durkheim bu dayanışma türüne organik dayanışma adını vermiştir (Kinloch, 1977:87). Durkheim bu çözümlenmeleri ile toplumsal farklılaşmayı ve değişmeyi temelde işbölümünün gelişmesine bağlamaktadır.

Durkheim'e göre, toplumsal olguların gözlenmesine ilişkin ilk ve en temel kural toplumsal olguları şeyler (nesnelere) gibi ele almaktır (Durkheim, 1994:51). Sosyolojinin amacı nedensellik ilişkileri kurmaktan ibarettir. Bir fenomenin diğer bir fenomeni nedeni olduğunu anlamak için elimizde tek bir araç vardır, o da her iki fenomenin aynı anda var oldukları ve var olmadıkları durumları karşılaştırmak, şartların bu farklı kombinasyonlarında gösterdikleri değişikliklerin bu fenomenlerin birbirlerine bağımlılığına tanıklık edip etmediğini araştırmaktır (Durkheim, 1994:185). Durkheim'in bu ifadelerinde pozitivist paradigmanın determinist olma yönünü gözlemleyebiliyoruz.

4.3. Karl Marx ve Sınıf Çatışması

Çatışmacı ekolün en önde gelen düşünürü olan Marx, toplumsal ilişkileri büyük ölçüde ekonomik ilişkilerin/üretim biçiminin belirlediğini söyleyerek, pozitivist paradigmanın temel sayıtlılarından biri olan indirgemeciliğin, ekonomik indirgemecilik tarzında, tipik örneklerinden birini vermiştir. Pozitivist paradigmanın bir diğer temel sayıtlısı determinizm ilkesinin de Marx'ın toplumsal değişme kuramına damgasını vurduğunu görüyoruz. Ona göre bütün toplumlar feodal ve kapitalist aşamalardan geçerek zorunlu olarak sosyalist aşamaya ulaşacaklardır.

Marksizm'de değişme üretim biçimine ve toplumdaki sınıflar arası dinamiğe bağlıdır. Her toplumda belli üretici güçler ve bir üretim biçimi vardır.

İnsan ve onun yaptığı iş üretim güçlerini oluşturur. Bu üretim güçleri üretim ilişkilerini düzenler. Hepsi birden feodal, kapitalist, sosyalist aşamalar şeklinde üretim biçimlerini meydana getirirler. Toplumun sosyal, siyasal ve manevi süreçleri de üretim biçimleri tarafından şekillendirilir. Toplumun gelişmesi sonucunda toplumdaki üretim güçleri mevcut üretim ilişkileri ile uyumsuzluğa düşer. Üretim araçlarının gelişmesi sonucunda üretici güçler öyle bir aşama meydana getirirler ki, bu aşama mevcut üretim ilişkileri çerçevesinde artık toplumda huzursuzluğa yol açar. Böylece üretim biçimi değişmeye zorlanır ve toplumsal devrim meydana gelir (Kongar, 1985:131).

Marx'ın sosyolojisi bir sınıf kavgası sosyolojisidir. İnsanlık tarihi bizim adına toplumsal sınıflar dediğimiz, ezenlerle ezilenler arasındaki uyumsuzluğu içeren, ikili niteliğe sahip insan gruplarının kavgası ile belirlenir. Ona göre çağdaş toplum uyumsuz bir toplumdur ve sınıflar kapitalizmin ve tarihin başlıca aktörleridir. Sınıf kavgası tarihin başlıca hareket ettirici gücüdür ve tarihin sonunu ve çatışmasız bir toplumun ortaya çıkışını getirecek bir devrime götürür (Aron, 1989:109-136). Marx'ın sosyalist aşamaya geçiş için devrimsel bir değişikliğin gerekliliğini bütün toplumlar için zorunlu gören düşüncesi, pozitivist paradigmanın ontolojik sayıtlılarından biri olan bireyin dışında ve üstünde genel işleyiş yasaları olduğu şeklindeki sayıtlıyla paralellik göstermektedir.

5. Yorumlayıcı Paradigma Kapsamındaki Kuramlar

5.1. Wilhelm Dilthey: Anlama ve Sosyal Bilimler

On dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin egemen metodolojik yönelimi Pozitivizm'di. Toplum, evrimin farklı aşamalarında değişimi ve birliği sağlayan özgül yasaların belirlediği bir sistem olarak bütüncül, organizmacı temelde tanımlanıyor ve doğa alanı ile toplum alanı arasında temelde bir sürekliliğin bulunduğu varsayılıyordu. Dolayısıyla doğa bilimleri incelemelerinde uygun görülen yöntemler, insan toplumu ve kültürün incelenmesi açısından da uygundu. Almanya'da sosyolojinin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkışı büyük ölçüde bu pozitivist geleneğe bağlıydı, ancak kendine özgü metodolojisi ve toplum kavramını tanımlama uğraşları içinde, pozitivist ortodoks çizginin varsayımlarından birçoğu terkedilmişti. Alman sosyolojisinin gelişimini en çok etkileyen filozofların başında gelen Dilthey'e göre Comte'un bakış açısı insan eylemi ve kültürünün incelenmesi açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Pozitivizmin her şeyden önce, insan toplumu sürekli yinelenen, yasa benzeri süreçler değil de belirleyici unsurları insan özerkliği ve özgürlüğü olan eşsiz bir alan oluşturduğu için; ikincisi, kendi biricik insani eylemleriyle onu oluşturan bireylerden ayrı, herhangi bir anlamda toplum diye bir şey varolmadığı için iflas ettiğini ileri sürüyordu (Swingewood, 1998:159-160; Marshall, 1999:156). Dilthey'in bu ifadeleri, yorumlayıcı paradigmanın toplumun doğasına ilişkin, bireylerin anlam sistemleri ile inşa edilmiş olma biçimindeki sayıtlıyla aynı anlama gelmektedir.

Dilthey'e göre, kültür alanı veya kültür bilimlerinin konusu olarak toplumsal hayat, doğabilimsel açıklama modeli ve doğabilimsel nedensellik altında ele alınamaz. Çünkü kültür gerçekliğinde doğabilimsel anlamda yasalar olamaz. Kültür alanında insanın kendiliğinden ve özgür olarak belli değer, ilke, norm, kural türünden şeyler altında kendi gerçekleştirdiklerini bilmeleri söz konusudur. Tüm bu değerler, ilkeler, normlar, kurallar ise doğal belirleyiciler

değil, insan yapısı şeyler, anlamlardır. Kültür alanında insan eylemlerini yönlendiren bu anlamlar ise, doğabilimsel yasaların tekrar ve süreklilikten çıkarılan genel geçerliğine asla sahip değildir. Onlar her zaman diliminde, her çağda, her dönemde değişirler. Sonuç olarak sosyal gerçeklik her zaman diliminde farklı bir görünüm kazanır, bu tekillik ve bireysellik demektir. Dolayısıyla genel geçer bir toplumsal ve kültürel gerçeklikten bahsedilemez. Kültür her toplumun kendine özgü dünyası ve bireyselliği olarak vardır. Dolayısıyla topluma ve tarihe yönelen bilimlerde, doğa bilimlerinde olduğu gibi tümevarımsal genelleştirmelerle çalışma imkanı yoktur (Özlem1990:29-30). Dilthey'in yukarıdaki düşünceleri adeta yorumlayıcı paradigmanın ontolojik varsayımlarının bir özeti niteliğindedir.

5.2. Erving Goffman: Gündelik Yaşamda Benliğin Sunuluşu

1960'lı ve 1970'li yılların en etkili mikrososyologu olan Goffman sosyolojide dramaturjik bakış açısının öncülüğünü yapan sosyologdur. Bir çiftçi topluluğunun gündelik yaşamıyla ilgili gözlemlerini anlattığı Gündelik Hayatta Benliğin Sunuluşu (*The Presentation of Self in Everyday Life*) adlı eserinde toplumsal yaşamı tiyatro metaforuyla, insanların rollerini nasıl oynadıklarıyla ve farklı ortamlarda birbirlerinde hangi izlenimi bıraktıklarıyla analiz etmektedir. Pozitivist paradigmanın şekillendirdiği geleneksel metodolojinin neredeyse tüm kurallarına yıkan Goffman'a roman ya da biyografiyle uğraşmak bilimsel gözlem yapmaktan daha cazip geliyordu. Onun çalışmalarında; subjektif olma, anlama, bireylerin anlam dünyalarını öne çıkarma, sosyal dünyayı anlama, karşılıklı etkileşim ve karşılıklı biçimlendirme, değer yüklü olma gibi yorumcu paradigmanın bütün temel sayıtlarının etkilerini görmek mümkündür (Marshall, 1999:273; Kinloch, 1977:259).

Goffman, Deneyim Organizasyonu Üzerine Bir Çalışma (*An Essay on the Organization of Experience*) adlı çalışmasında; toplumsal organizasyonun ve toplumsal yapının sosyolojinin esas konusunu oluşturup oluşturmadığı konusunda hiçbir iddiası bulunmadığını, bu konuların belli bir kalıp çerçevesinde yeterince çalışıldığını ve çalışılmaya devam edilebileceğini, ancak kendisinin toplumsal yaşamın yapısını değil toplumsal yaşamın herhangi bir anındaki bireysel tecrübeleri önemseydiğini belirtmiştir (Erbaş, 1993:213). Goffman'ın bu düşüncesi yorumlayıcı paradigmanın, bireyin kendi anlam sistemini inşa ederek sosyal dünyasını kurduğu, şeklindeki ontolojik varsayımının izlerini taşımaktadır.

5.3. Herbert Blumer: İnsan ve Anlam

Sembolik etkileşimcilik geleneğinin kurucusu olan Blumer, sosyologların birinci elden tanık olmadıkları fenomenleri analiz etme eğilimine ve soyut kavramlara karşı mesafeli duruyordu. Onun savunduğu, yaşanan haliyle toplumsal deneyimin zengin çeşitliliğini irdeleyip araştırarak, deneyimden hareket ederek 'duyarlılaştırıcı kavramlar' inşa edecek, doğrudan ampirik verilere temellenen kuramlar üretmek ve bu tür kuramların geçerliliğini sürekli kanıtlara geri dönerek sınıyıp belirleyecek bir metodolojydi (Marshall, 1999:77-78).

Blumer'a göre sembolik etkileşimcilik aşağıda belirtilen üç önermeye dayanır. Bu önermelerin her birinin yorumlayıcı paradigmanın hangi temel

varsayımına denk düştüğünü söz konusu önermenin karşısına parantez içinde verilmiştir.

1. İnsanlar şeylere karşı, şeylerin kendilerine ifade ettiği anlamlara göre tavır alırlar. (Gerçeklik bireylerin anlam dünyaları ile yaratılmıştır ve yorumlanabilir)

2. Bu anlamlar bireyin muhataplarıyla olan etkileşiminden çıkarılır. (Araştırmacı araştırdığı şeylerle etkileşim halindedir)

3. Bu anlamlar yorumlanır ve değişime uğrar. (Birey kendi anlam sistemini inşa ederek sosyal dünyasını kurar)

Ona göre insan, içinde bulunduğu durumun ve eyleminin ışığında anlamları seçer, kontrol eder, askıya alır, yeniden gruplandırır ve dönüştürür. Dolayısıyla yorum sadece yerleşik anlamların otomatik bir uygulaması olarak değil, içinde anlamların ve gözden geçirmenin, eylemin yönlendirilmesine ve şekillendirilmesine yarayan araçlar olarak kullanıldığı bir biçimlendirme süreci olarak görülmelidir (Erbaş, 1993:225). Blumer bütün bu düşünceleriyle Pozitivist paradigmanın bütün varsayımlarını reddeder bir tutum içine girmiştir.

Sonuç

Toplumsal gerçekliğin algılanış biçiminin, insanların bu gerçekliğe atfettikleri anlama göre değişiklikler gösterdiği kabulünden hareket ettiğimiz bu çalışmada, toplumsal gerçekliğin algılanış biçimlerinden iki tanesi olan pozitivist ve yorumlayıcı paradigma çerçevesinde bir tartışma yürütülmüştür. Bu tartışmanın sonunda, paradigmaların ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayıtlılarının, ilgili paradigmaya bağlı olan kuramların toplumsal gerçekliği algılayış tarzlarına ve bilim yapma biçimlerine doğrudan etkide bulunduğu görülmüştür. Pozitivist ve yorumlayıcı paradigma kapsamında değerlendirilen kuramların gerçekliğin doğası, olgular arasındaki ilişkiler, toplumun doğası, bilginin kaynağı, bilimin ne olduğu, araştırma sürecinin nasıl olması gerektiği, araştırmanın amacı vb. konulardaki yaklaşımlarının dahil oldukları paradigmanın bakış açısını yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- ARON, Raymond. (1989), **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (Çev: Korkmaz Alemdar), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ARSLAN, Hüsamettin. (1992), **Epistemik Cemaat**, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CAPRA, Fritjof. (1992), **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, (Çev: Mustafa Armağan) İstanbul: İnsan Yayınları.
- COLLINS, Randall. (1985), **Four Sociological Traditions**, New York: Oxford University Pres.
- DİKEÇLİGİL, Beylü. (1997), “*Bir Analiz Modeli Denemesi: Sosyal Yapı ve Toplumsal Yapı*”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı**, Cilt II, s. 647-666, Ankara.
- DİKEÇLİGİL, Beylü. (2000), Sosyolojide Metodlar Arası Farklılaşma ve İşbirliği, **III. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, 2-4 Kasım Eskişehir.
- DURKHEİM, Emile. (1994), **Sosyolojik Metodun Kuralları**, (Çev: Enver Aytakin), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- GOULDNER, Alwin W. (1970), **The Coming Crisis of Western Sociology**, New York: Basic Boks inc..

- GUTHRIE, W.K.C. (1988), **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, (Çev: Ahmet Cevizci), Ankara: Gündoğan Yayınevi.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. (1996), **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: İstanbul.
- KINLOCH, Graham C. (1977), **Sociological Theory: Its Development and Major Paradigms**, New York: Mc Graw-Hill.
- KONGAR, Emre. (1985), **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KUHN, Thomas S. (1982), **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, (Çev: Nilüfer Kuyuş), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- LAKATOS, Imre ve MUSGRAVE, Alan. (1992), **Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi**, (Çev: Hüsamettin Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- MARSHALL, Gordon. (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ÖZLEM, Doğan. (1990), **Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji**, İstanbul: Ara Yayıncılık.
- ÖZLEM, Doğan. (1998), “*Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine*”, **Toplum ve Bilim**, sayı 76, s.s. 7-39, Bahar.
- ÖZLEM, Doğan. (2001) “*Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler*”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Metis Yayınevi, s.s. 53-66.
- POLOMA, Margaret M. (1993), **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (Çev. Hayriye Erbaş), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- POPPER, Karl R. (1998), **Tarihselciliğin Sefaleti**, (Çev. Sabri Orman), İstanbul: İnsan Yayınları.
- SCOTT, John. (1995), **Sociological Theory: Contemporary Debates**, Cheltenham: Edward Elgar.
- SWINGWOOD, Alan. (1998), **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, (Çev. Osman Akinhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- YILDIRIM, Cemal. (2000), **Bilim Felsefesi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.